

JOANNA KULWICKA-KAMIŃSKA

Toruń

POŚLANIEC W DAWNYCH I WSPÓŁCZESNYCH
PRZEKŁADACH BIBLIJNYCH I KORANICZNYCH

Celem artykułu jest zarówno wskazanie etymologii wyrazów *poseł/postaniec* jako odapelatywnych nazw aniołów i proroków w polskich translacjach biblijnych i koranicznych, jak również sposobów ich przekładu z języków hebrajskiego, greckiego i arabskiego w wyżej wymienionych tekstach o charakterze religijnym. Jest to również próba stwierdzenia, czy związki frazeologiczne z wyrazami *poseł/postaniec* – obecne w piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich (dalej T1p) i w polskich przekładach Koranu – są charakterystyczne dla tego typu tekstów przy tworzeniu tzw. frazeologii koranicznej, czy i w jakim stopniu z kolei odzwierciedlają frazeologię biblijną bądź zasób polszczyzny ogólnej?, a więc ustalenie zakresu i charakteru zachodzących zależności między translacjami biblijnymi i koranicznymi.

Źródłem ekscerpcji słownictwa są drukowane przekłady Koranu na język polski oraz zabytki T1p, pisane grafią arabską, wymagające transkrypcji i transliteracji. Są to teksty religijne, mużułmańskie – przy ich doborze posłużono się więc kryterium tematycznym. Należą do nich pochodzące z XVII wieku pierwsze zachowane kopie XVI-wiecznych zabytków tatarskich (*Kitab z Kazania* [KzK], *Chamaíl lipski* [ChL])¹, teksty XVIII-wieczne (*Tefsir* – 1725 r. fragm. [T1], *Tefsir* – 1788 r. fragm. [T2], *Kitab Łuckiewicza* fragm. [KŁ], *Kitab*

¹ Teksty transliterowane i opracowane przez G. Miškinienė, *Sieniausi lietuvos totorių rankraščiai. Grafika. Transliteracija. Vertimas. Tekstų struktūra ir turinys*, Vilnius 2001.

Milkamanowicza [KM] fragm.)², XIX-wieczne (materiał leksykalny wyekscerpowany z XIX-wiecznych kitabów w formie słowników opracowanych przez S. Akiner [A] i A. Woronowicza [W]³, J. Sobolewskiego *Wykład wiary machometkańskiej czyli islamskiej* – 1830 r. [Ww]) oraz XIX- i XX-wieczne przekłady Koranu: *Koran* przypisywany J. Buczackiemu⁴ – 1858 r. [KB1], *Wersety z Koranu*⁵ w przekładzie J. Szynkiewicza – 1935 r. [WzK], *Koran* w przekładzie J. Bielawskiego⁶ – 1986 r. [KB2], *Koran londyński*⁷ – 1990 [K3]). Należy przy tym zwrócić uwagę, iż rękopiśmienne zabytki tekstów religijnych T1p i drukowane przekłady Koranu stanowią dwie odrębne grupy źródeł, gdyż pierwsi tłumacze Koranu na język polski – filomaci ks. D. Chlewiński i I. Domeyko – jak wynika z badań (brak znajomości typologii piśmiennictwa T1p, co potwierdza m.in. w swoich pamiętnikach Franciszek Mickiewicz – brat Adama Mickiewicza), nie korzystali z ksiąg religijnych T1p, chociaż przekład filomatów i oparty na nim przekład przypisywany Janowi Murzie Tarak-Buczackiemu powstawały w środowisku Tatarów.

Podstawę materiałową stanowią również polskie przekłady Biblii: XVI- i XVII-wieczne (*Biblia brzeska* – 1563 r. [BB], *Biblia nieświeska* – 1572 r. [BN], *Biblia* w przekładzie J. Wujka – 1599 r. [BW], *Biblia gdańska* – 1632 r. [BG]) oraz współczesny przekład – *Biblia Tysiąclecia* [BT]⁸.

² Za G.M. Meredith-Owens, A. Nadson, *The Byelorussian Tatars and their Writings*, w: *The Journal of Byelorussian Studies*, London 1970, t. 2, nr 2, s. 141–176: *Tefsir* z 1725 r.; J. Stankievič, *Přispěvky k dějinám běloruskeho jazyka na základě rukopisu 'Al-Kitab'*, „Slavia” 1933–1934, R. 12, s. 357–390; *Kitab Luckiewicza*; transliteracja rękopisów: *Tefsir* 1788 r., *Kitab Milkamanowicza* – Cz. Łapicz; H. Jankowski, Cz. Łapicz, *Klucz do rajju. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku*, Warszawa 2000; Cz. Łapicz, *Kitab Tatarów litewsko-polskich (Paleografia. Grafia. Język)*, Toruń 1986.

³ S. Akiner, *The Byelorussian Tatars and their Writings*, w: *The Journal of Byelorussian Studies*, London 1973, t. 3, nr 2, s. 55–84; A. Woronowicz, *Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość*, „Rocznik Tatarski” 1935, t. 2, s. 376–394.

⁴ J.M. Tarak-Buczacki, *Koran*, Warszawa 1858 – tożsamy z wcześniej wydany (Poznań 1848) Koranem w przekładzie filomatów ks. D. Chlewińskiego i I. Domeyki.

⁵ *Wersety z Koranu*, Sarajewo 1935 – reprint z 1995 r.

⁶ J. Bielawski, *Koran*, Warszawa 1986.

⁷ *Święty Koran*. Tekst arabski i tłumaczenie polskie. Wydany pod patronatem Hazrat Mirza Tahir Ahmad, Islam International Publications LTD, Londyn 1990.

⁸ *Biblia brzeska*, 1563, Clifton–Kraków 2003; *Biblia nieświeska*, Nieśwież 1572 (starodruk ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego); *Biblia* w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu „B” tekstu oryginalnego z XVI w. Warszawa 2000; *Nowy Testament* w przekładzie ks. Dr. Jakuba Wujka z roku 1593. Kraków 1966; *Biblia gdańska*, Gdańsk 1632; *Biblia Tysiąclecia*, Poznań 1980.

W artykule – z założenia poświęconemu terminologii religijnej – nie będę przytaczać wszystkich definicji słownikowych stosowanych w źródłach leksykograficznych, jeśli badany przeze mnie wyraz jest terminem *sensu stricte*, ale podam tylko te znaczenia, które mają bezpośredni związek z religią. Natomiast jeśli analizowany wyraz należy do słownictwa ogólnego, a jedynie w kontekście religijnym zyskuje nacechowanie (znaczenie) specjalistyczne – podaję jego ogólne definicje słownikowe. W przypadku, gdy jakiś wyraz jest archaizmem semantycznym – wskazuję znaczenie, które zastąpiło znaczenie dawne.

Tak więc w języku polskim wyraz *poseł* jest obecny już od doby staropolskiej w znaczeniu: ‘człowiek wysłany z jakąś wiadomością, w jakiejś sprawie, niekiedy publicznej, posłaniec, wysłannik, legatus, nuntius’ – tu również w sensie religijnym: ‘wysłannik Boga’ (por. SStp VI, 422–424). Także w SPXVI (XXVIII, 458–471) *poseł* to 1. ‘wysłannik, delegat, pełnomocnik; posłaniec’ a. ‘zwiastun, zapowiedź’ a. ‘wysłannik Boga do ludzi (Chrystus, anioł lub człowiek) głoszący bożą naukę lub przekazujący Jego polecenia’, a także 2. ‘ten, kto przychodząc wcześniej, zapowiada czyjeś nadejście’. SL (IV, 369) poza parafrazą ‘posłany w jakiegokolwiek sprawie’, notuje także ‘poseł przed panem Chrystusem’. Znaczenie ‘posłany w jakiegokolwiek sprawie, posłaniec, posłannik’ potwierdzają SWil (II, 1144) oraz SJPD (VI, 1097).

W dobie staropolskiej znany jest także wyraz *posłaniec* w znaczeniu ‘wysłannik, poseł, legatus’ (SStp VI, 434). Znaczenie to potwierdza SPXVI (XXVIII, 25–27), rozróżniając: a. wysłanników w sprawach publicznych i b. wysłanników w celu pełnienia misji religijnej, do których zalicza Jezusa, apostołów i duchownych; także ‘delegat, reprezentant, przedstawiciel’; ‘zwiastun, informator’. SWil (II, 1146) podaje parafrazę ‘którego za jakim interesem lub z jakim uwiadomieniem posyłają’ (za SL IV, 375) – por. także SMick (VI, 435–436) 1. ‘człowiek wysłany z wiadomością lub szczególnym poleceniem’ (również SJPD VI, 1113–1114), 2. ‘zwiastun, człowiek przynoszący jakieś objawienie’. SSTCH (163) notuje tylko hasło *posłaniec* w wyrażeniu *posłaniec boży* ‘o Jezusie: przysłany przez Boga’⁹.

Posłannictwo¹⁰ to pojęcie antropologiczne, oznaczające ‘zlecenie komuś orędzia, misji pośredniczenia albo jakiegokolwiek innego zadania, którego nie chce się samemu podjąć albo którego nie można samemu wykonać’. Wszyst-

⁹ *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, red. M. Karpluk, Kraków 2001.

¹⁰ *Praktyczny słownik biblijny*, red. A. Grabner-Haider, Warszawa 1994, s. 1001.

kie misje wysłanników Bożych związane są z Bożym planem zbawienia. Wyśłannikami Boga są prorocy (np. Mojżesz, Jeremiasz, Izajasz), przywódcy (np. Jozue), sędziowie, zwykli ludzie przekazujący informacje (np. 1 Sm 16, 19), a także aniołowie (np. Lb 24, 13; Koh 5, 5). Jednakże ideę posłannictwa Bożego można dostrzec najwyraźniej w działalności proroków, z których pierwszym jest Mojżesz. Świadomość otrzymania osobistego posłannictwa od Boga stanowi istotny rys każdego prawdziwego proroka. Odróżnia ona autentycznego proroka od tych, którzy głoszą „słowo Boże”, ale Bóg ich nie posłał. Są to fałszywi prorocy, zwalczani np. przez Jeremiasza (por. Jr 14, 14; 23, 21. 32; 28, 15)¹¹. Mimo to słowo *posłaniec* – w funkcji odapelatywnej nazwy proroka – występuje na kartach Biblii z niską frekwencją, przy czym współcześnie używanemu wyrazowi *posłaniec* (BT) odpowiada z reguły w przekładach staropolskich wyraz *poseł* (np. Ab 1,1; Jr 49,14).

W Starym Testamencie (dalej ST), w przeważającej ilości kontekstów, w których mowa jest o aniołach jako wysłannikach Boga, podstawą przekładu jest hebr. מַלְאָכִים *mal'āk* ‘anioł’; ‘posłaniec’, oddawane bądź jako *anioł*, bądź jako *posłaniec* (zwłaszcza w BT), np. Koh 5, 5 *ani mów przed aniołem* (BB), *áni mow przed ániołem* (BN), *ani mów przed Anjołem* (BW), *ani mów przed aniołem* (BG), *nie mów przed posłańcem Bożym* (BT). W *Hebrajsko-polskim ST*¹² hebr. *mal'āk* tłumaczy się też jako *wysłannik*, np. *do wysłanników twoich, których posłałeś do mnie* (Lb 24, 13).

Natomiast w kontekstach, w których *posłańcami* nazywani są prorocy – źródłem tłumaczenia jest przede wszystkim hebr. צִיר *cîr* 1. ‘wysłannik, posłaniec’; 2. ‘sworzeń przy drzwiach, zawiasy’; 3. ‘ból, utrapienie’¹³, przekładane w odniesieniu do proroków jako *poseł*, *posłaniec*, ale też *zwiastun* (por. BT), np. Ab 1, 1 *a poseł wysłan jest między narody* (BB), *poseł między narody posłan* (BN), *i posła do narodów posłał* (BW), *od posła wysłanego do narodów* (BG), *a posłaniec wysłany został do narodów* (BT) – por. Jr 49, 14. W niektórych kontekstach podstawą przekładu jest także hebr. מַלְאָכִים *mal'āk*, oddawane jako *poseł* (głównie tłumaczenia staropolskie) i *posłaniec* w odniesieniu do proroków – por. 1 Sm 19, 21; 2 Krn 36, 16; Ag 1, 13 *etc.* Także wobec proroków, ale

¹¹ *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań 1990, s. 720.

¹² *Hebrajsko-polski Stary Testament. Pięcioksiąg*, oprac. A. Kuśmirek, Warszawa 2003.

¹³ *Konkordancja wyrazów hebrajskich i aramejskich Starego Testamentu wraz ze słownikiem oraz wykazem nazw i postaci*, Kraków 2004, s. 1272 – por. ks. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Warszawa 2000, s. 298: ‘posłaniec, zwiastun’.

z niższą frekwencją niż *poseł*, w przekładach staropolskich występuje wyraz *posłaniec*, np. w 1 Krl 14, 6 (BN) jako przekład hebr. *šālāḥ* ‘posyłać, odsyłać, puścić, wyciągnąć’¹⁴.

W Nowym Testamencie (dalej NT) posłannictwo nabiera szczególnego znaczenia, ponieważ – jak poświadczają ewangeliści – przede wszystkim Jezus jest wysłannikiem Boga na wzór starotestamentowych proroków (por. Iz 6, 8) i ma tego pełną świadomość (np. Łk 4, 43). Posłańcami Boga są w NT także aniołowie, uczniowie, apostołowie (por. J 17, 18) i prorocy. Jednakże w odniesieniu do tych ostatnich generalnie nie używa się określeń nominalnych *poseł/posłaniec*, chociaż spełniają taką funkcję.

Źródłem przekładu w odniesieniu do aniołów jest więc gr. *ἄγγελος* *aggelos* ‘posłaniec, zwiastun; anioł’¹⁵, oddawane w polskich translacjach Biblii z najwyższą frekwencją jako *anioł*, np. Ga 1, 8 *abo anioł z nieba przepowiadał* (BB), *álbo ániól z niebá opowiedał wam* (BN), *abo Anjól z nieba przepowiadał wam* (BW), *albo Anioł z nieba opowiadał wam* (BG), *lub anioł z nieba głosił wam* (BT) – por. Mt 4, 6; Mk 1, 13; Dz 5, 19. Chociaż zdarza się w przekładach staropolskich użycie wyrazu *poseł*, a w BT *posłaniec* (np. Łk 9, 52), natomiast w interlinearnym przekładzie NT¹⁶ występuje tłumaczenie *zwiastun* – por. Ga 1, 8 *lub zwiastun z nieba głosiłby*. Podstawą translacji może być także gr. *ἀπόστολος* *apostolos* ‘posłaniec, wysłannik; apostoł’ (np. Mt 10, 2; Mk 3, 14; Łk 6, 13)¹⁷.

W NT proroków nie nazywa się *posłańcami*, jednakże wyjątkowo BN używa wobec Chrystusa wyrazu *posłaniec* jako przekładu gr. *ἀπόστολος* *apostolos* ‘posłaniec, wysłannik; apostoł’¹⁸ w Hbr 3, 1 – w innych translacjach Biblii jest to *apostoł* (BB, BW, BG, BT).

W piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich, jak i w polskich przekładach Koranu wyrazy *posłaniec* czy *poseł* w odniesieniu do aniołów, a zwłaszcza do proroków, mają bardzo wysoką frekwencję. Już w zabytkach Tlp wobec aniołów

¹⁴ *Konkordancja wyrazów hebrajskich i aramejskich...*, s. 1465 – por. ks. P. Briks, *op.cit.*, s. 360: ‘posłać’; ‘przysłać’; ‘wyciągnąć’, ale także ‘być posłanym, przysłanym, wypuszczonym, uwolnionym’.

¹⁵ Ks. R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1994, s. 4–5.

¹⁶ *Grecko-polski Nowy Testament*, Warszawa 1994.

¹⁷ *Ibidem*, s. 68.

¹⁸ *Ibidem*.

używa się nominacji posłaniec, np. KM boslanec od pana boha (337, w. 11–12, s. 177; Ww (o Gabrielu) *on jest posłańcem zemsty niebieskiej* (s. 14), *mają bliski przystęp do tronu Boga i są Jego posłańcami* (s. 14).

W polskich przekładach Koranu aniołowie są nazywani *posłami*, *posłańcami*, *posłannikami* lub *gońcami*. *Posłańcami niebieskimi* są np. zapisujący ludzkie uczynki Munkir, Nekir (KB1 XLIII, 80) – por. *Nasi posłańcy są przy nich, zapisują!* (KB2 XLIII, 80), *Nasi Posłańcy pozostają wśród nich, wszystko zapisując* (K3 XLIII, 81). Aniołowie posłani do Abrahama i Lota w KB1 (XXIX, 30) nazywani są *ślugami*, natomiast w KB2 (XXIX, 31) i K3 (XXIX, 32) *posłańcami* – *A kiedy przyszli Nasi posłańcy do Abrahama; Nasi Posłańcy przekazali Abrahamowi nowiny*. W KB1 anioł przekazujący słowo Boże to *poseł Boży*, np. *Że Koran jest słowem posła Bożego, Anioła świętego* (LXXXI, 19) – w KB2 (LXXXI, 19) i K3 (LXXXI, 20) odpowiada mu określenie *posłaniec* – *Zaprawdę, słowo Posłańca szlachetnego; słowo objawione szlachetnemu Posłańcowi*. Uskrzydłone cherubiny KB1 (XXXV, 1) nazywa *gońcami* – *Aniołowie są Jego gońcami; On im dał po dwie, trzy i cztery pary skrzydeł*, natomiast KB2 (XXXV, 1) i K3 (XXXV, 2) *posłańcami* – *Kiedy uczynił aniołów posłańcami posiadającymi skrzydła – dwa, trzy lub cztery; posługuje się aniołami jako Posłańcami, mającymi skrzydła – dwa, trzy lub cztery*. W WzK aniołowie to *posłannicy* (wyraz obecny w SL IV, 375, za SL przytacza SWil II, 1146 ‘który się posyła, poseł’) – por. *Wtedy posłannicy nasi zabierają mu duszę* (Trzody w. 61, s. 19).

Podstawą przekładu jest ar. رسول *rasūl* ‘posłaniec, wysłannik; poseł; apostoł (chr.), wysłannik Boga’, oddawane w KB2 i K3 jako *posłaniec*, a w KB1 jako amplifikacje: *posłaniec niebieski*, *śługa zemsty*, a także jako *goniec*.

Już w najwcześniejszych powstających kopiach zabytków polskich muzułmanów prorok w znaczeniu ogólnym, jak również konkretni, wymienieni z imienia prorocy to *posłowie* bądź *posłańcy*. W T2 jest to zarówno *poseł*, jak i *posłaniec*, np. *a tiχ prorokov poslancov mojiχ* (II w. 6, s. 72); *zapevne jesteš poseł bożij* (LXII w. 5, s. 86); *neχ modli s’e za vas posol bożij* (LXIII w. 2–3, s. 85); w KzK jest to *poseł boży* – *i pōsla bōžegō* (62b, w. 13, s. 98); podobnie w ChL *pōsōl bożij* ‘prorok (102a, w. 2, s. 198); KM *vere v pana boga jedinnego i v anoli jego i v kšengi jego i v posli jego* (24, w. 1–3, s. 71); KŁ *Muħemmed posol Bożij* (108b, w. 9, s. 375) i Ww *Machomet poseł jego* (s. 109); *Że prorocy czyli posłańcy nie podlegają błędom* (s. 17). Źródłem tłumaczenia jest głównie ar. رسول *rasūl*, którego ekwiwalentami są *prorok*, *poseł* bądź *posłaniec*. W podanych kontekstach widoczne

jest wahanie tłumacza co do użycia adekwatnego odpowiednika i objaśnianie znaczenia ar. źródłosłowu dwoma lub trzema synonimicznymi ekwiwalentami, np. *prorok posłanec* (por. T2).

W przekładach Koranu na język polski, poczynając od XIX-wiecznych, występuje już tylko słowo *posłaniec*. Tak jest w KB1, np.: *Prorok uwierzył w to, co wam Bóg zesłał, wiarę Jego przyjęli wierni i wszyscy uwierzyli w Boga, Jego Aniołów, święte księgi i Jego posłańców; ja między nimi nie czynię różnicy* (II, 285) – por. KB2 *Posłaniec i ludzie wierzący uwierzyli w to, co im zostało zesłane od ich Pana. Wszyscy uwierzyli w Boga i w Jego aniołów, w Jego Księgi i w Jego posłańców. My zaś nie czynimy różnicy między żadnym z Jego posłańców* (II, 285) i K3 *Ten Nasz Posłaniec wierzy w to, co zostało mu objawione od jego Pana, a i podobnie czynią wierni. Wszyscy oni wierzą w Allacha, Jego aniołów, w Jego Księgi i Jego Posłańców, powiadając: Nie czynimy rozróżnień między Jego Posłańcami*. Także w WzK czytamy: *Muhammad jest tylko prorokiem. Poprzedzali go inni posłańcy* (Rodzina Imrana w. 144, s. 59).

Tak więc wyraz *posłaniec* jest używany wobec większości proroków i stanowi ośrodek wielu związków frazeologicznych.

Noe jest *posłańcem od Pana światów* (KB2 VII, 61); Mojżesz *posłańcem* (KB2 LXXIII, 15–16 – por. KB1 LXXIII, 16 *śługa*, K3 LXXIII, 16–17), *posłańcem od Pana światów* (KB2 VII, 104 – por. KB1 VII, 102 *śługa Pana Świata*, K3 VII, 105), *posłańcem Pana światów* (KB2 XLIII, 46 – por. KB1 XLIII, 45 *śługa władcy światów*, K3 XLIII, 47 *Posłaniec od Pana światów*), *posłańcem pewnym* (KB2 XLIV, 18 – por. KB1 XLIV, 17 *Apostoł prawdy*, K3 XLIV, 19 *Posłaniec*), *posłańcem szlachetnym* (KB2 XLIV, 17 – por. KB1 XLIV, 16 *czcigodny Prorok*, K3 XLIV, 18 *szlachetny Posłaniec*); Jezus *posłańcem* (KB2 V, 75 – por. KB1 V, 79 *posłaniec Najwyższego*, K3 V, 76), *posłańcem Boga* (KB2 IV, 157 – por. KB1 IV, 155 *posłaniec Boży*, K3 IV, 158 *Posłaniec od Allacha*), *posłańcem do synów Izraela* (KB2 III, 48 – por. KB1 III, 43, K3 III, 50 *Posłaniec do Dzieci Izraela*); Eliasz *posłańcem* (KB2 XXXVII, 123 – por. KB1 XXXVII, 123, K3 XXXVII, 124); Izmael *posłańcem* (KB2 XIX, 54 – por. KB1 XIX, 55, K3 XIX, 55); Jonasz *posłańcem* (KB2 XXXVII, 139 – por. KB1 XXXVII, 139, K3 XXXVII, 140); Lot *posłańcem* (KB2 XXXVII, 133 – por. KB1 XXXVII, 133 – *Apostoł*, K3 XXXVII, 134), *posłańcem godnym zaufania* (KB2 XXVI, 162 – por. KB1 XXXVII, 162 – *wierny Posłaniec*, K3 XXVI, 163 – *Posłaniec, wierny swojemu zdaniu*); Hud *posłańcem od Pana światów* (KB2 VII, 67 – por. KB1

VII, 65 – *posłaniec Władcy Światów*, K3 VII, 68); Salih *posłańcem* (KB1 VII, 71 – por. KB2 brak odpowiednika, K3 brak odpowiednika) *posłańcem Boskim* (KB1 VII, 73 – por. KB2 VII, 75 – *posłany*, K3 VII, 76 – *posłany*), *posłańcem Boga* (KB2 XCI, 13 – por. KB1 XCI, 13 – *śluga Boży*, K3 XCI, 14 – *Posłaniec Allacha*), *posłańcem godnym zaufania* (KB2 XXVI, 143 – por. KB1 XXVI, 143 – *wierny posłaniec*, K3 XXVI, 144 – *Posłaniec, wierny swojemu zadaniu*); Szu’ajb – *posłańcem* (KB2 L, 14 – por. KB1 L, 13 – *prorok*, K3 L, 15), *posłańcem godnym zaufania* (KB2 XXVI, 178 – por. KB1 XXVI, 178 – *wierny posłaniec*, K3 XXVI, 179 – *Posłaniec, wierny swemu zadaniu*); Muhammad – *posłańcem* (KB2 III, 144 – por. KB1 III, 138 – *posłaniec Boży* K3 III, 145), *posłańcem jawnym* (KB2 XLIV, 13 – por. KB1 XLIV, 12 – *prawdziwy posłaniec*, K3 XLIV, 14 – *Posłaniec*), *posłańcem jasnym* (KB2 XLIII, 29 – por. KB1 XLIII, 28 – *Prorok*, K3 XLIII, 30 – *Posłaniec*), *posłańcem Boga* (KB2 XXXIII, 40 – por. KB1 XXXIII, 40, K3 XXXIII, 41 – *Posłaniec Allacha*), *posłańcem wiary* (KB1 XLVI, 31 – por. KB2 XLVI, 32 – *wzywający w imieniu Boga*, K3 XLVI, 33 – *nawołujący do Allacha*). W kontekstach koranicznych podstawą tłumaczenia jest również ar. رسول *rasūl*, wyrażane we wszystkich przekładach z wysoką frekwencją jako *posłaniec*, a w KB1 także jako *prorok*.

Wyrazy *poseł* i *posłaniec* są znane użytkownikom języka polskiego już w dobie staropolskiej. Jednakże *poseł* w znaczeniu ‘wysłannika’ (zwłaszcza w sensie religijnym) charakteryzuje się – zarówno w dobie staro-, jak i średniopolskiej – wyższą frekwencją niż *posłaniec*. W dobie nowopolskiej z kolei wyraz *poseł* w znaczeniu ‘wysłannika Boga’ jest zastępowany wyrazem *posłaniec*. Ma to odzwierciedlenie zarówno w przekładach Biblii, jak i Koranu.

W odniesieniu do aniołów wyraz *poseł* jest obecny w KB1 w wyrażeniu *poseł Boży*. Wyraz *poseł*, a także wyrażenie *poseł Boży* są używane wobec aniołów (por. łac. *nuntius Dei*) również w zabytkach doby staropolskiej, np. CzechRozm 41v *Aniolá ábo poslá Božego názywa pismo ś.* – por. także MWilkHist A3; CzechEp 212; ArtKanc A4v, A7v, A10v czy też ArtKanc A7v, A14 *Imię mu Gābryel /wielki Boży poseł/ z Niebieskiego Zboru* – por. także LatHar 478 (SPXVI XXVIII, 462–463).

W KB1, oprócz wyrazu *poseł*, używa się wobec aniołów słowa *posłaniec*, obecnego w KM oraz w Ww, jak i w XX-wiecznych przekładach Koranu, w których wyraz *poseł* w znaczeniu ‘wysłannika Bożego’ jest już nieobecny. Natomiast wyraz *posłaniec* jest ośrodkiem wielu wyrażień, np. *posłaniec niebieski* (KB1), *po-*

slaniec zemsty niebieskiej (Ww), posłaniec szlachetny/szlachetny posłaniec (KB2 i K3), posłaniec, posiadający skrzydła (KB2), posłaniec, mający skrzydła (K3), z których tylko *posłaniec niebieski* (KB1) ma swój wzorzec w staropolskich zabytkach języka – odpowiada mu bowiem wyrażenie *poseł niebieski*, np. Gn 2a (SSp VI, 423); RejAp 160: *Oto słyszysz nędzniku Anyolá Páńskiego á nieomylnego posła niebieskiego*; także SkarŻyw 557 (SPXVI XXVIII, 462–463). Inne połączenia tworzą oryginalną frazeologię koraniczną.

Wyraz *poseł*, używany jako określenie proroków, występuje głównie w piśmiennictwie Tlp. Tworzy wyrażenia typu *poseł boży* (T2; KzK; ChL; KM; KŁ), *poseł Boga* (KM), *poseł prawdziwy* (KM), obecne również w przekładach Biblii oraz w zabytkach staropolskich – por. *poseł Boży* Leop 2.Par 36/16 *Ale oni wręgali posłom Bożym* (też 2 Krn 36, 16 BN, BG); także BielKron 456v; RejPos 119v (SPXVI XXVIII, 462); *poseł prawdziwy* (za SPXVI XXVIII, 462). W zabytkach Tlp występuje także wyraz *posłaniec* jako odapelatywna nazwa proroka (por. T2, Ww).

Ponadto w piśmiennictwie Tlp obecne są oryginalne określenia proroków. Mianowicie *resiul* – z ar. رسول *rasūl* ‘posłaniec, wysłannik; poseł; apostoł (chr.), wysłannik Boga’ – por. tur. *resul, iresul*, ‘prorok, wysłannik Boga’. Ar. *rasūl ullāh* to *rasūl* ‘posłaniec, wysłannik’ + ‘Allāh ‘Bóg’, stąd też tur. *resul allah, ersullah, resul ullah* ‘wysłannik Boga’¹⁹. Woronowicz podaje ten wyraz w znaczeniu ‘prorok’ – por. *resiul jego miłość mówił* (W, 363). Występuje również w innych zabytkach piśmiennictwa Tlp w formie zeslawizowanej, np. w ChL *rešul prōrōka muḫemmed* (118a, w. 3–4, s. 201). Inną nazwą proroka jest *mursiel* – z ar. مرسل *mursal* ‘wysłannik, apostoł’ (A, 76)²⁰. W zabytkach Tlp występuje w formie zeslawizowanej *mursiel, muršel* i oznacza ‘posła, wysłannika Boga’ (za W, 362), np. *nechaj budże nad muršelami, prorokami i posłami jeho* (KL w A, 76); *isa (Jezus) był z mursielow bożych* (W, 362); *i jesteś ti s prorokow velik’ix murselov* (T2 II, w. 6, s. 72).

W przekładach koranicznych najwyższą frekwencję ma wyraz *posłaniec*, który jest ośrodkiem wielu wyrażen, obecnych także w zabytkach staropolskich czy w polskich przekładach Biblii, np. *posłaniec Boży* (KB1) – por. *posłaniec*

¹⁹ S. Stachowski, *Studien über die arabischen Lehnwörter im osmanisch-türkischen*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975–1986, I–IV, III, s. 39.

²⁰ Por. J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, Warszawa 1996, s. 682: ar. *mursal* – 1. ‘wysłany, odesłany, przesłany’; 2. ‘wydelegowany, delegowany’; 3. ‘nadany, transmitowany, przekazywany’.

boży Rozm 193 (SStp VI, 434); CzechRozm 33v (SPXVI XXVIII, 27); Koh 5, 5 (BT); a także *poseł boży* Leop 2.Par 36/16 (por. 2 Krn 36, 16 BN, BG); BielKron 456v; RejPos 119v (SPXVI XXVIII, 462); *posłaniec Boski* (KB1) – por. *posłaniec boski* SPXVI XXVIII, 26; też *poseł boski* (SPXVI XXVIII, 462); *posłaniec Boga* (KB2) – por. *posłaniec Boga* (anioł) ZawJeft 5 (SPXVI XXVIII, 25); *posłaniec wierny* (KB1) – por. *posłaniec wierny* SkarJedn 52 (SPXVI XXVIII, 25); *wierny posłaniec* Prz 13, 17 (BT); też *poseł wierny* (anioł) ArtKanc A4, A5, A7v (SPXVI XXVIII, 462); *prawdziwy posłaniec* (KB1) – por. *prawdziwy posłaniec* SkarKaz 240b (SPXVI XXVIII, 26) oraz takich, które są osobliwością tylko polskich przekładów Koranu (por. głównie KB2 i K3), np. *posłaniec od Pana światów*, *posłaniec Pana światów*, *posłaniec pewny*, *posłaniec Najwyższego*, *posłaniec od Allacha*, *posłaniec Allacha*, *posłaniec do synów Izraela*, *posłaniec do Dzieci Izraela*, *posłaniec godny zaufania*, *posłaniec wierny swojemu zadaniu*, *posłaniec Władcy Światów*, *posłaniec jawny*, *posłaniec jasny*, *posłaniec wiary* etc.

Wnioski

W analizowanych kontekstach posłużono się przede wszystkim rodzimymi środkami stylistycznymi. Są to w polskich przekładach Biblii odapelatywne nazwy *poseł* lub *posłaniec* jako ekwiwalenty hebr. מַלְאָכִים *mal'āk* i gr. ἄγγελος *aggelos* w odniesieniu do aniołów bądź hebr. מַלְאָכִים *mal'āk* i hebr. צִיר *cîr* oraz gr. ἀπόστολος *apostolos* w odniesieniu do proroków. Natomiast w zabytkach piśmiennictwa T1p i w polskich przekładach Koranu *poseł* lub *posłaniec* są odpowiednikami ar. رسول *rasūl* i ar. مرسل *mursal*. Zarówno wyraz *poseł*, jak i *posłaniec* wchodzi w skład wielu związków frazeologicznych. Wyrażenia z wyrazami *poseł* czy *posłaniec* obecne w piśmiennictwie T1p występują także w zabytkach literatury staropolskiej, np. *poseł boży* czy *poseł prawdziwy*, co może świadczyć o przenikaniu i wpływananiu na siebie dwóch monoteistycznych religii w warunkach ich koegzystencji w środowisku chrześcijańskim. Jak stwierdza Cz. Łapicz, „w treści i języku polskich i białoruskich przekładów religijnych tekstów muzułmańskich odnajdujemy wyrazy, zwroty i frazy obecne w pismach ariańskich, zwłaszcza w przekładzie Biblii Budnego [...] niewątpliwie pilnie śledzone przez muzułmanów litewsko-polskich prądy reformacyjne były upowszechniane głównie w języku polskim [...] Mówiąc i pisząc o islamie w XVI-wiecznej polszczyźnie (a także później), tłumacząc swe religijne teksty

z Koranem włącznie, muzułmanie litewsko-polscy nie mieli innej możliwości, jak tylko adaptować religijną terminologię chrześcijańską do wyrażania wyznaniowych treści muzułmańskich”²¹. Z drugiej strony wyrażenia *poseł boży* czy *poseł Boga* mogą być u T1p kalkami ar. رسول الله *rasūl ‘allāh* czy też tur. *resul allah*. Zwłaszcza że w piśmiennictwie polskich muzułmanów obecne są zeslawizowane nazwy proroków, takie jak *resiul* (z ar. رسول *rasūl*) czy *mursiel* (z ar. مرسل *mursal*). Związki frazeologiczne obecne w KB1, a więc w przekładzie dokonanym przez ks. D. Chlewińskiego i I. Domeykę, są także notowane przez polskie źródła leksykograficzne czy też znane polskim przekładom Biblii, np. *poseł Boży*, *posłaniec niebieski* (wobec aniołów), *posłaniec Boży*, *posłaniec Boski*, *posłaniec wierny*, *prawdziwy posłaniec* (wobec proroków). Natomiast wyrażenia obecne w KB2 i K3 są w większości charakterystyczne dla tego typu tekstów przy tworzeniu tzw. frazeologii koranicznej.

A MESSENGER IN OLD AND CONTEMPORARY BIBLICAL AND KORANICAL TRANSLATIONS

Summary

The purpose of this article is to point out etymology of words *envoy/messenger* as names of angels and prophets in Polish biblical and koranic translations and also ways of their translations from Hebrew, Greek and Arabic in religious texts above. It is also an attempt at claiming if phraseological connections with words *envoy/messenger* (which exist in Lithuanian and Polish Tatars and in Polish translations of Koran) are characteristic for this type of texts during producing so-called koranic phraseology and if and in which way they reflect biblical phraseology or Polish?, so to establish a range and charakter of the connections between biblical and koranic translations.

The source material comes from a number of texts varying with regard to their form and the time of creation. The selected words were taken from both the Polish translations of the Koran (19th and 20th century) and old texts of Lithuanian and Polish Tatars (preserved copies of 16th century texts) written with Arabic spelling requiring transcription

²¹ Cz. Łapicz, *Z zagadnień przekładu muzułmańskiej terminologii modlitewnej na język polski i białoruski*, w: *Z przeszłości i teraźniejszości języka polskiego. Księga pamiątkowa dedykowana Teresie Friedelównie*, red. J. Kamper-Warejko, J. Kulwicka-Kamińska, K. Nowakowska, Toruń, 2007, s. 113–115.

and transliteration. These are Muslim religious texts and they were chosen taking into consideration the thematic criterion. The words were also selected from the translations of the Bible (16th and 17th century and the contemporary versions).